

ANNA WESOŁOWSKA

Poznań

## Proces Boloński i powstanie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego

### Wprowadzenie

Proces Boloński stanowił szereg reform wprowadzonych w europejskich systemach edukacji na poziomie wyższym. Przedstawiciele państw uczestniczących w nim spotykali się cyklicznie co dwa lata na konferencjach ministrów odpowiedzialnych za szkolnictwo wyższe. Pomiedzy spotkaniami działała tak zwana Grupa Kontynuacji (Kraśniewski, 2004, s. 5). Celem Procesu Bolońskiego było powstanie w 2010 roku Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego (ang. *European Higher Education Area* – EHEA). Kierunek działań na tej płaszczyźnie jest szczególnie istotny biorąc pod uwagę rosnące znaczenie gospodarki opartej na wiedzy.

Najważniejszymi etapami Procesu Bolońskiego były spotkania w: Bolonii w 1999 roku, Pradze w 2001 roku, dwa lata później w Berlinie, w 2005 roku w Bergen, w Londynie w 2007 roku, w Leuven oraz Louvain-la-Neuve w 2009 roku, w Budapeszcie i Wiedniu w 2010 roku. Ostatnie ze spotkań ministrów miało miejsca w 2012 roku w Bukareszcie.

### Przebieg Procesu Bolońskiego

Proces Boloński poprzedzało spotkanie czterech państw europejskich: Francji, Niemiec, Włoch oraz Wielkiej Brytanii w 1998 roku w Sorbonie. Podpisano wówczas deklarację poświęconą harmonizacji w szkolnictwie wyższym. Znalazły się w niej zapisy dotyczące między innymi mobilności czy uznania kwalifikacji (*Szkolnictwo*, 2010, s. 13).

19 czerwca 1999 roku w Bolonii dwadzieścia dziewięć państw europejskich podpisało Wspólną Deklarację Europejskich Ministrów Edukacji (Chmielecka, 2007, s. 311). Zapowiedziano w niej wprowadzenie licznych zmian w szkolnictwie wyższym: stworzenie czytelnych i jednocześnie porównywalnych stopni i tytułów zawodowych, ustanowienie dwustopniowych studiów wyższych (licencjackich lub inżynierskich oraz magisterskich) oraz powołanie systemu punktów zaliczeniowych. Kolejne trzy cele łączyły się z promocją mobilności, współpracy na rzecz zapewniania jakości w kształceniu wyższym i wymiaru europejskiego na tym szczeblu edukacji. Przewidziano także nawiązanie współpracy z organizacjami pozarządowymi skupiającymi swoją aktywność na polu edukacji wyższej. Wskazano na konieczność poprawy konkurencyjności kształcenia wyższego w Europie, a działania państw europejskich miały na celu ustanowienie tak zwanej „Europy Wiedzy” (*Deklaracja Bolońska*, 1999, s. 1–2).

Kolejne spotkanie ministrów do spraw szkolnictwa wyższego z trzydziestu dwóch państw odbyło się 19 maja 2001 roku w Pradze. Przybyli na szczyt przedstawiciele państw, po uwzględnieniu zapisów raportu pod tytułem „Kontynuacja Procesu Bolońskiego” przygotowanego przez Grupę Kontynuacji, podkreślili, że istotne jest podjęcie działań na rzecz zwiększenia mobilności, a zaakceptowane w Bolonii ustalenia przyczynią się do długofalowego rozwoju szkolnictwa wyższego. Wzięli także pod uwagę rezultaty Konwencji uczelni europejskiej odbywającej się w Salamance (29–30 marca 2001 roku), Konwencji studentów europejskich z Göteborgu (24–25 marca 2001 roku) oraz działania Europejskiego Stowarzyszenia Uniwersyteckiego (ang. *European Universities' Association* – EUA) i Krajowych Związków Studentów Europy (ang. *National Unions of Students in Europe* – ESIB). Zdecydowano także o zwiększeniu liczby celów, przede wszystkim uwzględniając uczenie się przez całe życie (ang. *lifelong learning*). Ministrowie zwrócili uwagę także, że w Procesie Bolońskim niezbędne było uczestnictwo, poza uczelniami, także studentów (*W kierunku*, 2001, s. 1, 3–4).

Podczas szczytu w Pradze ministrowie zdecydowali o powołaniu Grupy Kontynuacji (ang. *follow-up group*) oraz Grupy Przygotowawczej (ang. *preparatory group*)<sup>1</sup>. W zakresie uznawania tytułów i kwalifikacji zwrócono się do organizacji oraz sieci współpracy o promowanie działań w tym zakresie. Jednocześnie doceniono postępy we wprowadzaniu dwustopniowych studiów i podkreślono znaczenie systemu punktowego we wzroście zwiększania konkurencyjności europejskiego szkolnictwa wyższego. Poruszono także kwestie współpracy w zapewnianiu jakości oraz konieczności tworzenia modułów poświęconych wymiarowi europejskiemu. Ministrowie do spraw szkolnictwa wyższego zadeklarowali, że będą dążyć do urzeczywistnienia ustaleń bolońskich. Wzrosła także liczba państw uczestniczących w Procesie Bolońskim, do którego dołączyły Chorwacja, Cypr oraz Turcja (*W kierunku*, 2001, s. 1–4).

19 września 2003 roku w stolicy Niemiec odbyła się kolejna konferencja ministrów odpowiedzialnych za szkolnictwo wyższe. Podczas szczytu przeanalizowano dotychczasową realizację celów bolońskich, zauważając postęp. Zwrócono uwagę na konkluzje Rady Europejskiej z Lizbony z 2000 roku oraz z Barcelony z 2002 roku. Uwzględniono także raport przygotowany przez Grupę Kontynuacji, raport Europejskiego Stowarzyszenia Uniwersyteckiego zatytułowany „Trendy III”, raporty krajów uczestniczących w procesie oraz efekty odbywających się seminariów. Jednocześnie podkreślono rolę Europejskiego Obszaru Badań (ang. *European Research Area* – ARA), organizacji studenckich oraz uczelni w procesie tworzenia EHEA. Ministrowie zwrócili uwagę na wymiar społeczny procesu (*Realizacja*, 2003, s. 1–2). Określono także, że do 2005 roku narodowe systemy zapewniania jakości powinny zawierać między innymi ewaluację programów lub instytucji, przeglądy zewnętrzne, system akredytacji, porównywalne procedury bądź certyfikaty (*The European*, 2012, s. 59). Podczas konferencji zlecono

---

<sup>1</sup> W pierwszej z nich mieli znaleźć się reprezentanci państw uczestniczących w procesie, nowi członkowie oraz Komisji Europejskiej. W drugiej natomiast reprezentanci państw organizujących wcześniejsze szczyty Ministrów edukacji, przedstawiciel państwa, w którym odbędzie się kolejny szczyt oraz czterech przedstawicieli wyłonionych przez grupę kontynuacji: dwóch z państw należących do Unii Europejskiej i dwóch spoza niej, przedstawiciel kraju sprawującego prezydencję oraz przedstawiciel Komisji.

Europejskiemu Stowarzyszeniu na rzecz Jakości Kształcenia (ang. *European Association for Quality Assurance in Higher Education – ENQA*), aby wraz z EUA, EURASHE oraz ESIB opracowało wytyczne, standardy oraz procedury związane z zapewnianiem jakości w kształceniu na poziomie wyższym oraz przygotowało stosowny raport. Zobowiązano się zainicjować w 2005 roku proces wprowadzania dwustopniowego systemu kształcenia. Ministrowie zwrócili jednocześnie uwagę na konieczność stworzenia struktur kwalifikacji w szkolnictwie, które miałyby charakter porównywalny i uzupełniający. Z zadowoleniem przyjęto pozytywne zmiany w stosowaniu Europejskiego Systemu Transferu Punktów (ang. *European Credit Transfer and Accumulation System – ECTS*) oraz w poziomie mobilności studentów i pracowników uczelni (*Realizacja*, 2003, s. 3–4).

Podczas konferencji w Berlinie w ramy Procesu Bolońskiego, jako trzeci stopień kształcenia, włączono studia doktoranckie. Za konieczne uznano także zwiększenie znaczenia mobilności doktorantów i młodych pracowników naukowych oraz badań naukowych, które są jednym z elementów edukacji na poziomie wyższym (*Realizacja*, 2003, s. 7). Podejmowanie działań na tej płaszczyźnie odbija się korzystnie na kształceniu wyższym i sprzyja zwiększeniu jego atrakcyjności i konkurencyjności (*Deklaracja z Grazu*, 2004, s. 65). Postanowiono, że od 2005 roku regułą powinno być wydawanie studentom, którzy ukończyli studia nieodpłatnego Suplementu do Dyplomu (*Realizacja*, 2003, s. 5). W Suplemencie miały znaleźć się informacje dotyczące osiągnięć studenta uzyskanych w trakcie trwania cyklu studiów, programu studiów oraz systemu szkolnictwa wyższego w danym kraju. Wydawany miał być w dwóch językach: języku kraju, w którym realizowane były studia oraz w innym języku europejskim (Kraśniewski, 2004, s. 16). Jednocześnie wezwano uczelnie do zwiększania oferty edukacyjnej w ramach uczenia się przez całe życie. Przed kolejnym spotkaniem ministerialnym, w 2005 roku, Grupa Kontynuacji przygotować miała raporty dotyczące celów o charakterze średniookresowym: zapewnienie jakości w edukacji na poziomie wyższym, dwustopniowe studia oraz uznawalność tytułów zawodowych, stopni oraz okresów studiów. Do grona członków Procesu dołączyły Albania, Andora, Bośnia i Hercegowina, Rosja, Serbia i Czarnogóra, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii oraz Watykan (*Realizacja*, 2003, s. 6–8).

Kolejne spotkanie odbyło się 19–20 maja 2005 roku w Bergen. Podczas jego trwania, stanowiącego jednocześnie półmetek w działaniach zmierzających do osiągnięcia celu Procesu Bolońskiego, jakim było stworzenie do 2010 roku EHEA, dokonano przeglądu dotychczasowych osiągnięć Procesu. Zgromadzeni ministrowie zwrócili uwagę na postępy we wprowadzaniu postanowień z Bolonii przedstawione w raportach Grupy Kontynuacji, EUA oraz ESIB. Postęp potwierdził także raport śródokresowy. Przyjęto standardy zapewniania jakości przygotowane przez Europejskie Stowarzyszenie na rzecz Jakości Kształcenia. Ponadto wyrażono zamiar zakończenia działań między innymi w zakresie opracowywania ścieżek kształcenia, uznawalności wspólnych stopni i tytułów zawodowych, wcielania w życie krajowych struktur kwalifikacji oraz wytycznych i standardów w zapewnianiu jakości zgodnie z zapisami raportu przygotowanego przez ENQA. Kolejny raz podkreślono znaczenie współpracy z innymi regionami świata. Ministrowie zdecydowali o włączeniu do Grupy Kontynuacji nowych ciał doradczych: EI (Paneuropejska Struktura do spraw Edukacji) oraz UNICE (Euro-

pejski Związek Konfederacji Przemysłu i Pracodawców, ang. *Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe*). Do Procesu dołączyły kolejne państwa: Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Mołdawia oraz Ukraina (*Europejski*, 2005, s. 1–5).

Następny szczyt odbył się 18 maja 2007 roku w Londynie. Zauważalny był postęp w realizowaniu założeń dotyczących uznawalności kwalifikacji, ECTS, wydawania suplementów do dyplomu oraz w zwalczaniu przeszkód występujących podczas przechodzenia z pierwszego na drugi stopień studiów. Zwrócono uwagę na powiązanie pomiędzy EHEA a ERA. W tym kontekście podkreślono konieczność zwiększenia oferty edukacyjnej studiów doktoranckich. Odnotowano postęp we wdrażaniu zapisów „Standardów i wskazówek dotyczących zapewniania jakości kształcenia w EOSW” oraz w procesie powstawania Europejskiego Rejestru Agencji ds. Zapewniania Jakości w Szkolnictwie Wyższym (ang. *European Quality Assurance Register – EQAR*). Ministrowie przyjęli także strategię „Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego” oraz strategię zatytułowaną „Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego w środowisku globalnym”. Zwrócono się do Eurostatu, aby razem z Eurostudent przygotowały wskaźniki, które umożliwiłyby pomiar mobilności i zmian w zakresie wymiaru społecznego. Wobec faktu, że w 2010 roku miało powstać EHEA zlecono Grupie przygotowanie raportu z postępu na następny szczyt ministrów do spraw edukacji oraz sporządzenie do roku 2010 raportu oceniającego wszystkie osiągnięcia dokonane w ramach Procesu Bolońskiego. Kolejnym państwem, które dołączyło do Procesu Bolońskiego była Republika Czarnogóry (*Komunikat Londyński*, 2007, s. 2–7).

W dniach 28–29 kwietnia 2009 roku w Leuven oraz Louvain-la-Neuve zebrali się ministrowie do spraw szkolnictwa wyższego czterdziestu sześciu państw uczestniczących w Procesie Bolońskim. Celem szczytu było ocena postępu we wprowadzaniu postanowień procesu oraz określenie najważniejszych celów EHEA na najbliższe dziesięć lat. W komunikacie zauważono, że cele wyznaczone w Bolonii oraz podczas kolejnych konferencji ministerialnych nie straciły na swojej aktualności. W związku z tym, że nie udało się ich w pełni zrealizować do roku 2010 wskazano na konieczność dalszych działań na tej płaszczyźnie. Ministrowie wśród priorytetów dla edukacji wyższej wymienili między innymi: wymiar społeczny, uczenie się przez całe życie, edukację skupioną na studencie, badania, innowacje oraz otwarcie na współpracę międzynarodową, mobilność studentów, naukowców i kadry uczelni wyższych, narzędzia umożliwiające podniesienie przejrzystości oraz finansowanie. Podkreślono konieczność poszanowania różnorodności społecznej mieszkańców kontynentu i likwidowania przeszkód w dostępie do edukacji wyższej. Istotne znaczenie odgrywało zapewnienie równego dostępu do edukacji na poziomie wyższym. W tym kontekście wskazano, że wszystkie państwa włączone do wprowadzania reform bolońskich powinny wyznaczyć cele, mające przyczynić się do zrealizowania tego założenia. Nie bez znaczenia pozostawały także działania na rzecz podniesienia jakości programów. Założono, że w 2020 roku minimum 1/5 studentów kończących studia, w trakcie ich trwania, powinno ukończyć szkolenie bądź okres studiów poza granicami swojego kraju. Grupie Kontynuacji zlecono przygotowanie planu działań do roku 2012 (*Proces*, 2009, s. 1–6).

Zgodnie z zapowiedziami ministrów zawartymi w komunikacie w 2010 roku szczyt odbył się w Budapeszcie i Wiedniu. Podczas szczytu proklamowano powstanie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Kolejnym państwem, które dołączyło do

EHEA był Kazachstan. Jednocześnie zauważono, że modernizacja szkolnictwa wyższego nie przebiegała równocześnie. Z tego też powodu konieczne będzie dalsze działanie w celu osiągnięcia wszystkich postanowień systemu bolońskiego (*Deklaracja z Budapesztu*, 2010).

Ostatni szczyt ministrów odbył się w 2012 roku w Bukareszcie. W komunikacie zauważono, że szkolnictwo wyższe oddziałuje na budowę spójnego społeczeństwa opartego na fundamentalnych wartościach, między innymi demokracji i poszanowaniu praw człowieka (*Beyond*, 2012). Jest także elementem wpływającym na rozwój państw i zarazem może być środkiem do walki z kryzysem ekonomiczno-finansowym. Zobowiązano się do podjęcia działań związanych z wymiarem społecznym szkolnictwa wyższego, między innymi zwalczania nierówności i zapewnienia większego dostępu do edukacji. Podkreślono znaczenie nauczania skoncentrowanego na studencie. Kolejne spotkanie ministrów zapowiedziano na 2015 rok (*Making*, 2012).

Andrzej Kraśniewski podkreśla, że Proces Boloński miał dwojakie znaczenie. Z jednej strony oddziałował na edukację wyższą, z drugiej miał przyczynić się do rozwiązania wielu trudności, z którymi borykały się uczelnie w państwach europejskich (Kraśniewski, 2004, s. 3). Problemy we wdrażaniu postanowień Procesu Bolońskiego łączyły się między innymi z różnym poziomem społecznym państw (Boczkowski, 2010, s. 56).

### **Powstanie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego**

Szereg podjętych działań modernizacyjnych w europejskim szkolnictwie wyższym miał przyczynić się do powstania atrakcyjnego i konkurencyjnego na arenie międzynarodowej Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Jednym z problemów w osiągnięciu tego celu jest wysokość środków przekazywanych na edukację wyższą. Stanowi to istotną przyczynę niższej atrakcyjności uniwersytetów europejskich, zwłaszcza dla studentów z zagranicy (*Rola*, 2004, s. 88–89). Zróżnicowany jest nie tylko poziom wydatków na szkolnictwo wyższe, ale także źródło ich pochodzenia. W większości krajów instytucje edukacji wyższej finansowane są zarówno ze środków publicznych, jak i prywatnych. W sześciu krajach wszystkie instytucje finansowano z budżetu państwa. Analizując dane liczbowe warto zwrócić uwagę, że wydatki na edukację wyższą w 2008 roku najwyższe były w Danii i Norwegii i wynosiły więcej niż 2 procent PKB, najniższe z kolei występowały na Słowacji i wynosiły jedynie 0,78 procenta PKB. Średnio wydatki były na poziomie 1,15 procent PKB (*The European*, 2012, 23–24, 28).

Biorąc pod uwagę dostęp do edukacji wyższej w EHEA należy zauważyć, że jest on możliwy po uprzednim ukończeniu szkoły średniej. W wielu krajach ponadto prowadzone są egzaminy wstępne na studia lub rozmowy. Bierze się pod uwagę także wcześniejsze osiągnięcia kandydatów. W części krajów egzaminy na ukończenie szkoły średniej są egzaminami wstępnymi do szkół wyższych (*Key*, 2012, s. 64).

Jednym z narzędzi wprowadzonych przez system boloński są punkty ECTS ustanowione w 1989 roku i związane bezpośrednio z obciążeniem studenta pracą dla osiągnięcia określonych wyników. Przyczyniają się one do wzrostu przejrzystości w szkolnictwie wyższym. Pozwalają także na wykorzystanie edukacji zdobytej w różnych instytucjach, zarówno w kraju, jak i zagranicą (*The European*, 2012, s. 46).

Analizując obciążenie pracą studenta należy zauważyć, że na studiach pierwszego stopnia możliwe jest uzyskanie 180–240 punktów ECTS. Aby ukończyć studia drugiego stopnia konieczne jest zdobycie łącznie w dwóch cyklach studiów 300 punktów ECTS (Kraśniewski, 2004, s. 9). Model 180 ECTS istnieje we Flamandzkiej Wspólnocie Belgii, Francji, Włoszech, Liechtensteinie oraz w Szwajcarii. Model 240 ECTS funkcjonuje między innymi w Kazachstanie, Turcji czy na Cyprze. Z kolei na studiach drugiego stopnia przedział punktów ECTS jest następujący: 60–75, 90 oraz 120. Punkty w przedziale 60–75 dotyczą dwudziestu siedmiu krajów, 90 punktów ECTS obowiązywało natomiast w dwudziestu jeden państwach. Model ze 120 punktami ECTS stosowany jest między innymi w Grecji, Francji, Luksemburgu i Turcji. W siedemnastu krajach na określenie obciążenia pracą funkcjonują inne przedziały (*The European*, 2012, s. 33–34). Jeden rok studiów jest równoznaczny z uzyskaniem 60 punktów ECTS (Kraśniewski, 2004, s. 8). Biorąc te dane pod uwagę w raporcie podkreślono, że nie ma jednego modelu punktów ECTS. Najczęściej jednak spotykany jest model 180 punktów na studiach pierwszego stopnia oraz 120 punktów ECTS na studiach drugiego stopnia. Niemniej jednak istnieją także inne modele. Dotyczą one między innymi takich dziedzin jak: stomatologia, medycyna, weterynaria, pielęgniarstwo i połoźnictwo, prawo, farmacja, architektura czy teologia (*The European*, 2012, s. 35).

Dostęp do studiów drugiego stopnia jest możliwy po ukończeniu studiów pierwszego stopnia. Zgodnie z danymi z lat 2010/2011 w większości państw należących do EHEA ukończenie studiów pierwszego stopnia pozwala na rozpoczęcie drugiego stopnia. Zdarza się jednak, że w praktyce konieczne jest spełnienie dodatkowych warunków. Takimi warunkami mogły być przykładowo dodatkowe kursy oraz egzaminy wstępne, nawet w przypadku kontynuacji studiów w tej samej dziedzinie. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku dostępu do studiów trzeciego stopnia po ukończeniu cyklu wcześniejszego. Udział osób, które rozpoczynały studia trzeciego stopnia wynosił 5–10 procent lub 10–15 procent. W dziesięciu krajach istniała możliwość rozpoczęcia studiów trzeciego stopnia przez absolwentów studiów pierwszego stopnia po spełnieniu określonych kryteriów. Studia takie były przeważnie przedłużane. W większości krajów studia doktoranckie trwają 3–4 lata (*The European*, 2012, s. 35–37, 40–41).

Warto także zwrócić uwagę, że wybór trybu studiów zależy od wielu czynników. Jednym z nich jest wiek. Liczba osób wybierających studia stacjonarne spada wraz z ich wiekiem. Przykładowo 88 procent studentów w przedziale wiekowym 18–23 w 2009 roku wybrało studia w trybie stacjonarnym (*Key*, 2012, s. 82). Poniżej 10 procent studentów wieku do 21 lat wybierało studia w trybie niestacjonarnym (*The European*, 2012, s. 138).

Zgodnie ze strategią Europa 2020 w 2020 roku 2/5 ludzi młodych powinno ukończyć studia wyższe (*Communication*, 2011, s. 4). Jednocześnie warto mieć na względzie, że czas przejścia od zakończenia edukacji do rozpoczęcia pracy jest jednym ze wskaźników pozwalających na analizę perspektyw zatrudnienia wśród absolwentów. Dane potwierdzają, że następuje ono wcześniej niż w przypadku osób o niższym poziomie wykształcenia (*The European*, 2012, s. 115). Znalezienie pierwszej pracy po ukończeniu szkoły wyższej zajmuje średnio w Unii Europejskiej pięć miesięcy (*Key*, 2012, s. 16). Poszukiwanie pracy najkrócej trwało na Islandii, Malcie i w Estonii. W tych

przypadkach okres ten był krótszy niż trzy miesiące. Najgorzej sytuacja wyglądała w Grecji, w której zajmowało to ponad rok (*The European*, 2012, s. 116). Zgodnie z danymi w 2009 roku średnie zatrudnienie osób w przedziale wiekowym 25–39 z wyższym wykształceniem wynosi 86 procent (*Key*, 2012, s. 177). Niemniej jednak konieczny jest wzrost liczny absolwentów także na wcześniejszych poziomach edukacji (*Communication*, 2011, s. 4).

Zwiększenie przejrzystości i zaufania do instytucji szkolnictwa wyższego było konieczne dla zwiększenia ich konkurencyjności i atrakcyjności EHEA na arenie międzynarodowej. Jednym z elementów wpływających na to korzystnie jest zapewnienie jakości systemów kształcenia. W rozumieniu raportu „The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report” są to „polityki, procedury i praktyki, które stworzono aby osiągnąć, utrzymać lub zwiększyć jakość”. W ramach instytucji podjęto wiele działań na rzecz stworzenia strategii poprawiających jakość kształcenia. Większość systemów zapewniania jakości dotyczy zarazem programów i instytucji. Do początku 2012 roku dwadzieścia osiem agencji z trzynastu krajów znalazło się w EQAR. Narodowe ramy kwalifikacji stanowią dodatkowy środek wspierający przejrzystość europejskiego szkolnictwa wyższego (*The European*, 2012, s. 29–30, 44, 66).

Dzięki suplementom do dyplomów łatwiejsze stało się uznawanie kwalifikacji w relacjach międzypaństwowych (Modzeleski, 2010, s. 34). Uznawalność można traktować dwojako. Z jednej strony ma charakter akademicki i oznacza możliwość dalszej edukacji, z drugiej związana jest z możliwością wykonywania zawodu. Konwencja Lizbońska dotyczy pierwszego typu. Uznawalność wykonywania niektórych zawodów regulowana jest przez dyrektywy sektorowe opracowane przez Unię Europejską (Kraśniewski, 2004, s. 19).

Także mobilność sprzyja rozwojowi EHEA. Wspominają o niej wszystkie komunikaty przyjęte przez ministrów odpowiedzialnych za szkolnictwo wyższe w toku Procesu. Podczas spotkania w Leuven/Louvain-la-Neuve uznano, że w roku 2020 przynajmniej 1/5 absolwentów powinna w czasie trwania swoich studiów ich część spędzić za granicą. Mobilność jest korzystna zarówno dla szkolnictwa wyższego, jak i dla rynku pracy (*The European*, 2012, s. 151). Konieczne są działania na rzecz promowania mobilności i zwalczanie przeszkód w tym zakresie. Istotną rolę pełni także pomoc udzielana studentom zainteresowanym kształceniem w innym kraju (*Deklaracja z Grazu*, 2004, s. 68). W każdym z państw istnieją formy wsparcia finansowego dla co najmniej części studentów. Przy udzielaniu pomocy finansowej uwzględniana jest pozycja materialna studentów oraz ich rodzin. Wyjątek stanowią kraje skandynawskie, w których ten czynnik nie jest decydujący. W wielu państwach nie istnieje możliwość przenoszenia pomocy materialnej. Wśród ograniczeń w przenoszeniu wsparcia finansowego udzielanego studentom przez państwo wymienić należy: czas przebywania poza granicami, państwa przyjmującego, instytucji przyjmującej studenta, same studia, wyniki osiągnięte przez studentów oraz bariera językowa (*Szkolnictwo*, 2010, s. 47, 53). W rzeczywistości ilość mobilnych pracowników nie jest zbyt wysoka. Wśród przeszkód wskazuje się między innymi sytuację osobistą pracowników oraz kwestie natury prawnej (*The European*, 2012, s. 171). Zauważalne jest korzystne oddziaływanie programów Erasmus oraz Erasmus Modus dla promocji mobilności wśród studentów.

Skorzystało z nich, do 2013 roku, 3 miliony osób (*Communication*, 2011, s. 16). Ważne pod tym względem są także programy o charakterze regionalnym np. CEEPUS. Istotne znaczenie ma udział migrantów w EHEA. Istnieją jednak trudności w oszacowaniu ilości migrantów związane choćby z tym, że dostępne informacje nie zawierają danych dotyczących migrantów drugiego pokolenia (*The European*, 2012, s. 75, 164). Warto jednocześnie podkreślić, że mobilność sprzyja wzajemnemu poznaniu w zróżnicowanej Europie. Sprzyja temu także włączenie do edukacji tak zwanego wymiaru europejskiego (Górniewicz, 2005, s. 56).

W prawie wszystkich państwach narodowe strategie lub plany działania uwzględniają mobilność pracowników sektora szkolnictwa wyższego (*The European*, 2012, s. 171). Wymianie kadry pomiędzy uczelniami sprzyjają wspólne programy studiów (ang. *joint degree programmes*). Trudności najczęściej były natury prawnej (Kraśniewski, 2004, s. 12).

Budowanie Europy Wiedzy ma dwutorowe znaczenie dla uniwersytetów. Z jednej strony stwarza nowe szanse, z drugiej stawia je przed koniecznością rozwiązania licznych problemów. Uniwersytety uczestniczą w osiąganiu założeń Strategii Lizbońskiej i kolejnych strategii między innymi poprzez kształcenie osób, wzrost poziomu kształcenia wyższego, zwiększenie spójności (Rola, 2004, s. 74, 76–77). Uczestniczą także w procesie budowania „Europy Wiedzy”. Znaczeniu uniwersytetów poświęcono deklarację z Grazu (*Deklaracja z Grazu*, 2004, s. 64).

### Bibliografia

- Beyond the Bologna Process: Creating and connecting national, regional and global higher education areas. Statement of the Third Bologna Policy Forum, Bucharest* (2012), April 27<sup>th</sup>, [http://www.ehea.info/Uploads/Documents/BPF%20Statement\\_27042012\\_with%20additional%20event.pdf](http://www.ehea.info/Uploads/Documents/BPF%20Statement_27042012_with%20additional%20event.pdf), 23.09.2013.
- Boczkwki A. (2010), *Proces boloński jako ideologia edukacyjna Strategii Lizbońskiej*, w: *Proces boloński. Ideologia i praktyka edukacyjna*, (red.) A. Buchner-Jeziorska, A. Dziedziczak-Foltyń, wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Chmielecka E. (2007), *Proces boloński: scenariusze rozwoju*, w: *Co dzieli, co integruje Wspólnotę Europejską?*, (red.) K. Żukrowska, Warszawa.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee of the Regions, Supporting growth and jobs – An agenda for the modernization of Europe's higher education system* (2011), Brussels, 20<sup>th</sup> September 2011, COM (2011) 569 final.
- Deklaracja Bolońska. Wspólna Deklaracja Europejskich Ministrów Edukacji, zebranych w Bolonii w dniu 19 czerwca 1999 roku* (1999), [http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/1999\\_PL\\_Bologna\\_Declaration.pdf](http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/1999_PL_Bologna_Declaration.pdf), 23.09.2013.
- Deklaracja z Budapesztu i Wiednia w sprawie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego, 12 marca 2010 roku* (2010), [http://ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2010\\_PL\\_Budapest-Vienna.pdf](http://ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2010_PL_Budapest-Vienna.pdf), 23.09.2013.
- Deklaracja z Grazu. Od Berlina: rola uniwersytetów* (2004), w: *Deklaracja Bolońska. I co dalej. Zbiór komunikatów, wytycznych i sugestii*, Konferencja Rektorów Uniwersytetów Polskich, Uniwersytecka Komisja Akredytacyjna, Poznań.



- Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego – Realizacja celów. Komunikat z konferencji europejskich ministrów ds. szkolnictwa wyższego, Bergen, 19–20 maja 2005 roku* (2005), [http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2005\\_PL\\_Bergen.pdf](http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2005_PL_Bergen.pdf), 23.09.2013.
- Górniewicz J. (2005), *Spoleczny wymiar szkolnictwa wyższego – Proces Boloński*, w: *Wymiar społeczny Procesu Bolońskiego*, (red.) J. Górniewicz, Olsztyn.
- Key Data on Education in Europe 2012* (2012), Audiovisual and Culture Executive Agency.
- Komunikat Londyński. W kierunku Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego: odpowiedź na wyzwania w zglobalizowanym świecie, 18 maja 2007 roku* (2007), [http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2007\\_PL\\_London.pdf](http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2007_PL_London.pdf), 23.09.2013.
- Kraśniewski A. (2004), *Proces Boloński: dokąd zmierza europejskie szkolnictwo wyższe?*, Warszawa 2004.
- Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area, Bucharest Communiqué, final version* (2012), [http://ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2012\\_en\\_bucharest.pdf](http://ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2012_en_bucharest.pdf), 23.09.2013.
- Proces Boloński 2020 – Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego w nowej dekadzie. Komunikat z konferencji europejskich ministrów odpowiedzialnych za szkolnictwo wyższe, Leuven i Louvain-la-Neuve, 28–29 kwietnia 2009 roku* (2009), [http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2009\\_PL\\_Leuven\\_Louvain-la-Neuve.pdf](http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2009_PL_Leuven_Louvain-la-Neuve.pdf), 23.09.2013.
- Realizacja Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Komunikat z konferencji ministrów ds. szkolnictwa wyższego, Berlin, 19 września 2003 roku* (2003), [http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2003\\_PL\\_Berlin.pdf](http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2003_PL_Berlin.pdf), 23.09.2013.
- Rola Uniwersytetów w Europie Wiedzy, COM (2003) 58, ostateczny* (2004), w: *Deklaracja Bolońska. I co dalej. Zbiór komunikatów, wytycznych i sugestii*, Konferencja Rektorów Uniwersytetów Polskich, Uniwersytecka Komisja Akredytacyjna, Poznań.
- Szkolnictwo wyższe w Europie 2009: postęp w realizacji Procesu Bolońskiego* (2010), Agencja Wykonawcza ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego, Warszawa.
- The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report* (2012), Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.
- W kierunku Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Komunikat ze spotkania europejskich Ministrów ds. szkolnictwa wyższego, które odbyło się w Pradze dnia 19 maja 2001 roku* (2001), [http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2001\\_PL\\_Prague.pdf](http://www.ekspercibolonscy.org.pl/sites/ekspercibolonscy.org.pl/files/2001_PL_Prague.pdf), 23.09.2013.

### Streszczenie

Celem Procesu Bolońskiego było stworzenie w 2010 roku atrakcyjnego i konkurencyjnego Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. (EOSW). Artykuł miał zaprezentować najważniejsze reformy w europejskich systemach szkolnictwa wyższego, które dotyczyły: zwiększenia jakości w szkolnictwie wyższym, poprawienia mobilności wśród studentów i nauczycieli, współpracy, systemu wspólnych trzystopniowych studiów, wykorzystania systemu punktów (ECTS) oraz zatrudnialności. Proces Boloński osiągnął znaczące rezultaty, a państwa uczestniczące w nim dokonały istotnych zmian.

### **Summary**

#### **The Bologna Process and the emergence of the European Higher Education Area**

The essential objective of the Bologna Process was the launching of a competitive and attractive European Higher Education Area (EHEA) in 2010. The main aim of the article is to present the most important reforms in Europe's higher education system as concerns improvement in the quality of higher education, enhancing mobility of students and teachers, cooperation, the common three-cycle degree system, system of credits (ECTS) and employability. The Bologna Process has achieved remarkable results and the participating countries have made significant changes.